

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ “ПОКУТСЬКОЇ ТРІЙЦІ”

К. філол. н., Миронюк В. М.

Україна, м. Рівне,
доцент кафедри української літератури,
Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука

Abstract. *The problem of psychologism in the works of the writers of “Pokutska Triitsia” is examined; originality of expression of the personality’s inner world and his / her psychological state in contact with the outside world is determined; artistic psychologism of the writers’ prose as the basis of the image of human life, its character creation.*

Interest in the problem of psychologism allows to understand the issues of national aesthetic traditions, psychology, philosophy, ethics, to consider psychological motivation of the personality’s individual behavior and its reflections on the outworld in the writers’ artistic works and psychological states of the individual and the means to discover the inner world of the hero.

On the material of Vasyl Stefanyk, Mark Cheremshyna and Les Martovych prose we can investigate the questions of national character, which extend idea of national identity of psychologism of the novelists’ works, caused with personal and individual qualities of the character of the writer and the heroes, peculiarities of their world outlook and social-political living conditions.

It is proved that the main forms of psychological images in the works of Vasyl Stefanyk, Mark Cheremshyna and Les Martovych are artistic knowledge of the heroes’ inner world, their inner speech, psychological analysis, self-analysis.

The archetypes of truth, goodness and beauty, as well as land, nature, freedom typical for Ukrainian national character are studied on the basis of the works analysis. The world outlook leitmotive of short-story writers, the concept of a man and the world are determined. The author paid much attention to understanding the artistic originality of the writers’ masterpieces and their contribution in to reproduction of beauty of writing of short stories.

Keywords: *psychologism, world outlook, character, national self-consciousness, ethical and moral values.*

Зацікавленість проблемою психологізму дозволяє осмислити питання національних естетичних традицій, психології і філософії, етики, зокрема національного характеру, що значно розширює уявлення, по-перше, про національну своєрідність психологізму творів письменників “Покутської трійці”, зумовлену як особистісно-індивідуальними якостями характеру, душі письменника і героїв, особливостями їх світовідчуття й світосприйняття, так і суспільно-політичними умовами життя, по-друге, цілісну концепцію особистості і національного буття в творчості новелістів. Підставою для такого дослідження є не розкриті багатогранні можливості психологізму письменників “Покутської трійці”, його роль у збагаченні художньо-естетичних можливостей української літератури.

Проблема психологізму стала предметом дослідження цілого ряду наукових праць відомих вчених-літературознавців: І. Франка, О. Потебні, П. Юркевича, Д. Чижевського, Г. В'язовського, М. Кодака, В. Фащенко, Д. Лихачева, А. Бочарова, З. Фрейда тощо. Водночас, попри достатньо широковекторний та різноманітний спектр літературно-критичних рефлексій сучасного літературознавства, питання специфіки психологізму у творчості письменників-покутян залишаються ще на периферії наукових пошуків.

Мета статті – дослідити проблему психологізму у творчості письменників-покутян, визначити своєрідність вираження внутрішнього світу особистості та психологічного стану в зіткненні з зовнішнім світом, проаналізувати художній психологізм прози письменників як основу зображення життя людини, її характеротворення.

Формування і становлення творчого методу Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини глибоко закорінене в народне життя. Це дає змогу предметно дослідити питання національних естетичних традицій, психології і філософії, зокрема національного характеру,

що значно розширює уявлення про національну своєрідність психологізму творів письменників.

Варто зазначити, що художнє мислення, а відтак і принципи творення національних характерів у творчості письменників тісно пов'язані з емоційністю українського селянина, особливостями його світовідчуття й світосприйняття, а також і суспільно-політичними умовами життя.

У своїх творах, завдяки заглибленню в селянську душу, В. Стефаник розкрив психологію народного духу. Він уважно й чутливо вислуховував у ній те, що було найістотнішим і найбільш вражаючим. Твір "Дорога" В. Стефаника як і "Моє слово", це плач за загубленим життям, молитва до Бога, що дає сили жити далі ("Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!") [4, с. 82]. Одним з принципів творення національного тут є глибокий символізм, абстрактність, узагальненість образів, ритмізація оповіді. Образ дороги, що символізує життя, є типовим для народної традиції. Головного героя письменник зобразив за канонами усної народної творчості ("буйний волос", "веселі очі", "ясне чоло" – це усталені словосполучення фольклорного портретування).

Зустріч з реальним життям, зі стражданнями, які змінюють героя, відбиваються на його зовнішності. В. Стефаник вдається до традиційного порівняння очей із джерельцем: "Очі його помутніли, а чоло його подобало на скаламучену керничку при дорозі" [4, с. 82]. Зображення людей, яких зустрічає на своєму шляху поет, вражає експресивністю, автор обирає найвиразніші деталі: чорні долоні, її піт на чолі як символ тяжкої праці, страшенні від страждання обличчя, що створює особливу емоційну напругу внутрішнього світу героя та розгортання художньої оповіді загалом.

Н. Шумило, аналізуючи творчість В. Стефаника, зазначає, що "неповторність літературного феномена В. Стефаника полягає в тому, що він, ототожнюючи себе із своїми героями, виявив людину села не лише у винятковій, екстремальній, ситуації (як, наприклад, перша імперіалістична війна), а й у хронічній (в ситуації хронічного соціального зубожіння), максимально розкриваючи при цьому зболену душу мужика, що вже тривалий час перебував на межі життя і смерті. І навіть не тоді, коли підсвідомість проривається у свідомість і може витворитися відчуття крайнього внутрішнього дискомфорту, а й у стані, як не парадоксально з точки зору психології, зтяжненого психічного афекту. Ось чому дії деяких його героїв порушують природу навіть біологічних законів, хоча при цьому аж ніяк не заперечуються ними мораль, гріх і покута" [6, с. 36]. Прикладом такого письма можуть слугувати новели "Новина", "Камінний хрест", "Мати" тощо.

Дослідниця пише, що авторовою любов'ю до мужиків зумовлюється ще одна надсуттєва особливість Стефаникової прози: здатність одиничне підносити до всезагального. Показово, що герої із села Русова за мірою перенесених страждань прирівнюються до святих: мати почуває себе в праві за гріх послати дочку на смерть ("Мати"), а батько, що втратив синів, молячись, приговорює: "А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев..." ("Сини") [6, с. 36].

Письменник виражав себе через стан психіки своїх героїв, і це була його індивідуальна особливість як митця. Триєдність "автор – герой – читач" уявлялася Стефаникові єдиним психічним простором. Свій біль В. Стефаник персоніфікував у образах своїх героїв: "Більше описати не можу, бо руки трясуться і кров мозок заливає. Приступити ще ближче до вас – значить спалити себе..." [4, с. 167]. "Я люблю мужиків, – писав В. Стефаник у листі до О. Кобилянської (листопад, 1898 р.), – за їх тисячлітню тежку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться" [4, с. 153].

Для творів В. Стефаника властивий характерний для літератури модернізму підвищений психологізм, інтерес до критичних станів людської душі, до моментів, коли вирішуються питання життя і смерті. Цікавою і переконливою видається нам думка Л. Дем'янівської, яка писала: "...письменник завжди будував свої новели-образки не на розлогіх описах і розповідях, які вимагають епічного спокою, а на таких яскравих і сильних враженнях, які вкарбовуються в пам'ять назавжди. Як у спалаху блискавки, показує він найважливіші, найзначніші моменти в житті людини" [1, с. 8]. У цьому виявляється тягіння митця до експресіонізму.

Надзвичайно оригінально поєднує модерні європейські віяння та глибинну народність, аж до етнографізму, Марко Черемшина. Народна творчість органічно ввійшла у твори письменника. Це виявилось і в темах, і в образах, і в окремих ситуаціях та художніх деталях.

Письменник найчастіше прагне не стільки інформувати, скільки збуджувати почуття, викликати певну психологічну настроєвість, приглядатися до найменших дрібниць, будувати на драматичній основі найрізноманітніші, найменш помітні життєві моменти.

Марко Черемшина, створюючи характер, використовував багатий арсенал прийомів художнього узагальнення. Він показує своїх героїв через портрет, пейзаж, деталь, внутрішній монолог, діалог, репліки, авторські відступи тощо, але всі ці засоби в нього завжди мають символічний підтекст.

Досліджуючи принципи та засоби творення письменником національних характерів, наголосимо, що він ніколи не намагався подавати вичерпні відомості про героя та його зовнішність. Невеликий художній простір не дає письменникові такої можливості. І сюжет, і характеристики героїв у новеліста вимагають співтворчості з боку читача, занурення у глибини підтексту, здатності реципієнта інтуїтивно-творчо домалювати в своїй уяві ту чи іншу постать. За допомогою контексту читач обґрунтовує власне бачення людини, робить свої висновки.

Змальовуючи зовнішність своїх героїв, письменник передає і їхній внутрішній світ. Зовнішній портрет у нього майже завжди збігається з характером персонажа. Портретні деталі у тексті підпорядковані головній меті, створенню живого, рельєфного образу.

Талановито підібрані в новелах Марка Черемшини деталі зовнішніх характеристик, мови, манери поведінки, що розкривають світ героїв, показують, хто чого вартий. Створюючи портрет, Марко Черемшина звертає свою увагу на очі героїв. Кажуть, очі – це дзеркало душі. Очі в портретах письменника віддзеркалюють духовний світ героїв, але вони виконують й інші функції. З очей Черемшининих героїв можна дізнатись про їхній вік, майновий стан, бажання, їхні болі та радості. Очі ніби промовляють до нас. Насамперед, це очі дітей, які завжди щирі: “накотилися на очі сльози, як роса на голубі чічки” [5, с. 26].

Марко Черемшина завжди прагнув до граничної точності слів-синонімів, до простого вражаючого вислову. Щоб підсилити, відтінити ту чи іншу рису характеру героя, новеліст часто вводить слово у синонімічний ряд. Це дає змогу максимально концентровано передати динаміку переживань, складних душевних станів, зробити зображуване об’ємним, стереоскопічним, рельєфним і відповідає поетичним засадам психологічної новели нового типу.

Новелістичне слово письменника концентрує в собі величезну культуротворчу енергію, стає свого роду поетичним універсумом. Воно є не просто будівельним матеріалом образу, але й образом у власне глибинному розумінні. У суто народному дусі Марко Черемшина розкриває образи своїх героїв. У кожного своє лице, свій характер, своя манера поведінки. Досягається це і вдало виписаним портретом, і змалюванням навколишнього середовища, і виразністю мови, і влучним словом (наприклад, портрет Федуся “Парубоцька справа”).

Особливістю портретного мистецтва Марка Черемшини є ще й те, що зовнішність персонажа змальовує у безперервному русі, динаміці, “мінливості психіки”, весь час “перемежуючи освітлення”, переносячи центр уваги з однієї виразної деталі на іншу. У той же час наступна “поза” героя є своєрідним “продовженням” попередньої: те, про що читач здогадується в попередньому “кадрі” портрета, в другому – виявляється повністю.

У новелі “Парубоцька справа” вражає величезна кількість персонажів – їх кілька десятків. Однак ця надмірність новелонаселення підпорядкована композиційному ритмові новели. Головний герой виписаний детально, а всі інші персонажі подані сумарно як “антигерой”, конфліктуюча сила, протиставлена головному персонажеві, або ж як зло, часто активне, що допомагає розкрити характер “героя”. Характеристика “громадянського любаса”, “Федуся пусого” займає кілька сторінок. Портрет-характер героя будується на засадах своєрідної поліфонії, його створюють колективно всі закохані в нього дівчата й молодіці та їхні обурені батьки, кидаючи репліку за реплікою. Прийом такого колективного голосу маси характерний для ідіостилю Марка Черемшини. Симфонізм новели створюється і багатством настроїв. Колективне захоплення красою “парубка над парубками” змінюється настроєм обурення, яке стримується грайливо-гумористичним тоном панського суду в трактуванні “парубоцької справи”, відтак наступає настрій шоку – жаху від несподіваного вбивства героя, і закінчується новела тріумфом помсти, настроєм скепсису, іронії. Лірика, романтика, патетика, гумор, іронія, сарказм, трагіка – у таких тембрах “стилізовано” новелістичну, точніше, навіть баладну надію. Оця багатоструктурність почуттів надає новелам Черемшини неповторної принадності.

Оповідна манера новели різноманітна: реально-побутова, конкретно-відображальна, лірико-патетична. Особливої уваги заслуговують ліричні відступи, що мають своєрідну форму і словесний стиль. Більшість із них – безпосереднє звертання автора до природи і різних персонажів. Авторська схвильованість й урочисто-величний ритм передаються і спрямовуються на характери героїв за допомогою питальних і окличних речень-періодів, побудованих за принципом наростання: “Тей, не дивуйтеся, запашні зела, голуба кедрино, у ріці піно! Прижмуріть очі, зелені гори-рокити, сизії орли. Ей, ба чого ж ти, ріко, той красний

вогонь так швидко ізгасила?“ [5, с. 227]. Здається, цілий хор жінок устами Черемшини співає дифірамаб надзвичайній парубоцькій вроді.

Для розкриття психології епохи, мотивів поведінки і поривань героїв письменник користується багатим арсеналом художніх засобів. На першому плані – простий, “олюднений” пейзаж, тужливо-ліричні нотки народної поезії. Вміло застосовує Марко Черемшина полілог, діалоги, внутрішнє мовлення, які ліризують розповідь, глибше розкривають внутрішній світ і переживання героїв.

Варто зазначити, що характер і функції портрета – це зв’язок між підтекстом новели та його актуальним змістом, спосіб самопрезентації героя, створення ритму образу через портретні повторення.

Уміння розкрити в звичайних життєвих ситуаціях загальнолюдські риси героїв, у буденному – героїчне, у звичайному – трагічне – свідчення високої художньої майстерності письменника.

Л. Мартович – письменник високої естетичної культури, широти суспільно-політичного кругозору, він вірив у демократичну, вільну Українську державу, в якій повноправним господарем буде “порядний чоловік, той, що працює, а не злодій і розбійник“ [2, с. 23].

Рання творчість митця підготувала ґрунт для подальших творчих пошуків письменника в змалюванні національного характеру. Літературознавці, зокрема Ф. Погребенник, вважають, що Лесь Мартович відтворив український характер, передав національний колорит за допомогою відображення звичаїв, побуту, фольклору, пейзажних та портретних малюнків.

Уже в ранніх творах Мартович виступає насамперед як прекрасний знавець психології людей праці. Письменник показав, що успіхи й поразки окремих людей, їхнє горе дуже часто були зумовлені обставинами політичного й економічного життя. Людина під впливом соціальних і політичних драм виявляла свій характер. Завдання письменника полягало у виокремленні типів нових людей, наблизити бажане майбутнє. Він не малював світу ідеального, але подавав його гарним і цікавим.

Центральною проблемою творів письменника є проблема піднесення соціальної й національної самосвідомості народних мас, їх згуртування в боротьбі проти австро-угорського поневолення, що й стало одним з основних джерел творення ним яскраво самобутніх національних характерів, а для літературознавців – ключем формування принципів національних основоположних підстав дослідження його життя і творчості. Якщо в ранніх оповіданнях, зокрема в “Мужицькій смерті”, йдеться про характерні риси життя й побуту населення Покуття, то в пізніших творах, особливо ж у повісті “Забобон”, письменник відтворює картини народного життя з Рава-Руського повіту (тепер Львівської області), де він довгі роки жив і працював [3, с. 9]. У ставленні до села письменник, як і Василь Стефаник і Марко Черемшина, був безкомпромісним: любив всім серцем. Як зазначає Погребенник: “Він намагався збудити в них почуття людської гідності, вселяв у їх серця віру в свої сили. Звідси в його творах стільки душевного тепла до людини-трудівника, яка шукає шляхів скинути з себе кайдани соціального й духовного поневолення, звідси такий рішучий осуд тих, хто покійно гне свою спину“ [3, с. 100]. Село для Мартовича – і болюча рана, і світла надія. І такі його твори, як “Мужицька смерть”, “Хитрий Панько”, “Смертельна справа”, “Війт”, “Забобон” та багато інших – цьому яскраве свідчення.

У збірці “Нечитальник” Мартович виступає насамперед як прекрасний знавець психології людей праці та їх характерів, як майстер соціально-побутових малюнків з життя покутського селянства. Твори, що ввійшли до цієї збірки, дуже близькі щодо тематики, і щодо використання художніх засобів, але водночас вони відрізняються характером гумору, дошкульністю іронії, сатири. Поряд з об’єктивно-розповідною манерою письма все виразніше відчувається нахил письменника до експресивної діалогічної мови, до драматичного жанру. Наприклад, оповідання “За топливо”, “За межу”, “Ось поси моє!”, “Зле діло”, що висвітлюють різні сторони народного життя, розширюють тематику ранніх творів письменника.

У центрі конфліктів оповідань письменника поставлено нові соціально-моральні колізії, продиктовані часом, а також ті “вічні” проблеми, які стосуються самого сенсу людського буття, стосунків людини із суспільством.

Мартович був великим майстром відтворювати в душі народного гумору побутові сцени з народного життя. Вони вражають прекрасним знанням звичаїв, поведінки, психіки трудової людини.

Отже, основними формами психологічного зображення у творах письменників-покутян є художнє пізнання внутрішнього світу героїв, їх внутрішня мова, психологічний аналіз,

самоаналіз. Митці відтворили український характер, передали національний колорит за допомогою відображення звичаїв, побуту, фольклору, пейзажних та портретних малюнків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'янівська Л. Митець великого таланту/ Л. Дем'янівська // Стефаник В. Моє слово: Новели та оповідання. – К., 1991.
2. Мартович Л. Забобон // Мартович Л. Твори. – К., 1973.
3. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника/ Ф. Погребенник. – Київ, 1980. – С. 100.
4. Стефаник В. Повне зібрання творів: У 3 т./ В. Стефаник. – К., 1954.
5. Черемшина Марко. Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи/ Марко Черемшина. – К.: Наук. думка, 1987. – 448 с.
6. Шумило Н. Літературний феномен Василя Стефаника (Національний варіант експресіонізму) /Н. Шумило // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – №3. – С.34 – 42.